

2. Избаш С. С. Проектна діяльність як фактор соціально-професійної адаптації студентів педагогічного університету: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / С. С. Избаш. – К., 2007. – 20 с.
3. Лидак Л. В. Детерминанты успешной адаптации первокурсников к современной образовательной ситуации вуза [Электронный ресурс] / Л. В. Лидак, Л.А. Антипова // Прикладная психология и психоанализ: электрон. науч. журн. – 2010. – N 4. URL: <http://ppip.idnk.ru>
4. Медведев Г. П. Адаптация – важная проблема высшей школы / Г. П. Медведев, Б. Г. Рубин, Ю. С. Колесников // Советская педагогика. – 1969. – № 3. – С. 64–71.
5. Мороз А. Г. Профессиональная адаптация выпускника педагогического вуза: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / А. Г. Мороз. – К.: КГПИ, 1983. – 50 с.
6. Моштук В. В. Культурно-освітній простір ВНЗ як важливий чинник формування проектно-технологічної культури майбутнього вчителя технологій і креслення / В. В. Моштук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. – 2011. – №3. – С. 247–255.
7. Моштук В.В. Проектно-технологічна діяльність як основа проектно-технологічної культури майбутнього вчителя технологій і креслення / В. В. Моштук // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини / ред. кол.: Н. С. Побірченко (гол. ред.) та ін.] – Умань: ПП Жовтий, 2011. – Вип. 38. – С. 25–32.
8. Психологический словарь / под ред. Давыдова В. В. и др. – М.: Педагогика, 1983. – 448 с.

УДК 37.013:37.035.91

Р. В. СОПІВНИК

ЕВОЛЮЦІЯ ІДЕЙ ВІДБОРУ ТА ФОРМУВАННЯ ЯКОСТЕЙ ЛІДЕРА У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ АГРАРІЇВ

Проаналізовано лідерські якості особистості, які необхідно формувати в студентів у навчально-виховному процесі вузу. Показано еволюцію думок і підходів до необхідності виховання тих чи інших якостей особистості у вітчизняній та світовій педагогічній думці Античності до сьогодення. Виявлено, що впродовж вказаного історичного періоду дослідники визначають майже 200 якостей, що можуть забезпечувати виховання особистості як лідера. Узагальнено лідерські якості за групами: фізичні, морально-етичні, емоційно-вольові, інтелектуальні, мотиваційні.

Ключові слова: особистість, лідерство, виховання лідера, формування лідерських якостей.

Р. В. СОПІВНИК

ЭВОЛЮЦИЯ ИДЕЙ ОТБОРА И ФОРМИРОВАНИЕ КАЧЕСТВ ЛИДЕРА В ПРОЦЕССЕ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ АГРАРИЕВ

Проанализированы лидерские качества личности, которые необходимо формировать у студентов в учебно-воспитательном процессе вуза. Показана эволюция мнений и подходов к необходимости воспитания тех или иных качеств личности в отечественной и мировой педагогической мысли от Античности до современности. Установлено, что в указанный исторический период исследователи выделяют почти 200 качеств, которые могут обеспечивать воспитание личности как лидера. Обобщены лидерские качества по группам: физические, морально-этические, эмоционально-волевые, интеллектуальные, мотивационные.

Ключевые слова: личность, лидерство, воспитание лидера, формирование лидерских качеств.

R. V. SOPIVNYK

EVOLUTION OF IDEAS OF SELECTION AND FORMING OF THE LEADER QUALITIES IN THE PROCESS OF THE FUTURE AGRICULTURE SPECIALISTS PROFESSIONAL TRAINING

The article analyzes the leadership qualities of personality to be formed in students in the educational process in higher institution. Evolution of ideas and approaches to the educational need to upbringing certain

personality traits in domestic and world educational thought from the era of the Antiquity to the present. It is shown that during the defined chronological period, researchers isolated about 200 qualities that can provide education of the individual as a leader. The leadership qualities are generalised in groups: physical, moral, ethical, emotional and volitional, intellectual, motivational.

Keywords: *personality, leadership, leader upbringing, development of leadership skills.*

Реформування і розвиток вищої освіти в Україні відповідно до вимог Болонської декларації та на засадах компетентнісного підходу вимагає формування у майбутніх фахівців не тільки знань, умінь і навичок, а й здатностей, цінностей та особистісних якостей. На нашу думку, в кожного сучасного студента необхідно формувати лідерську компетентність, що дасть змогу йому після закінчення вузу стати не тільки фахівцем, котрий здатен і вмотивований до постійного самовдосконалення, а й ефективним організатором, керівником, людиною, яка на своєму робочому місці проявляє ініціативу, активність, відповідальність, внаслідок чого користується авторитетом, повагою та визнанням.

Доведено, що, незалежно від обставин, лідер є найдостойнішою особою, котру визнали члени спільноти, оцінюючи її якості: здатності досягати групових цілей і захищати членів групи від існуючих загроз. Для цього повинні бути сформовані набори якостей, що можуть бути закладені як задатки від народження, але переважно такі якості набуваються і формуються в процесі соціальної взаємодії, навчання і виховання. Тому важливим є визначення якостей, властивих лідеру, їх узагальнення та структуризація. Це дозволить сфокусувати педагогічні зусилля на найголовніших лідерських якостях.

Метою статті є аналіз, узагальнення та класифікація основних лідерських якостей особистості, які необхідно виховати у студентської молоді в процесі навчання у вузі.

Визначенню лідерських якостей особистості приділяють увагу мислителі і вчені ось уже впродовж більше двох тисячоліть. Так, ще античні філософи Платон та Аристотель вказували, яким повинен бути правитель, військовик, ремісник чи селянин. Однак про науковий підхід в пошуку якостей, які необхідно виховувати у лідера, можна говорити з часу появи «теорії рис».

У наш час лідерські якості розглядаються у працях вітчизняних дослідників Д. Алфімової, В. Ягоднікової (лідерські якості школярів), Н. Мараховської (лідерські якості майбутніх учителів), Л. Скібіцької (лідерські якості менеджера), А. Пахарева (якості політичного лідера) й ін. Серед зарубіжних авторів варто назвати таких російських науковців, як Т. Бендас, Є. Дубовская, Є. Жаріков, Р. Кричевський, Є. Крушельницький, Є. Рогов, Б. Паригін, А. Уманський, В. Шейнов та ін. Ґрунтовно досліджували лідерські якості сучасні європейські та американські лідерологи-теоретики і тренери-практики: У. Бенніс, Дж. Канджемі, А. Менегетті, К. Ковальські, М. Кетс де Вріс, Дж. Максвелл, С. Норткот Паркінсон та ін.

На різних етапах розвитку цивілізації змінювалися суспільні потреби, а відповідно й погляди педагогів певних історичних періодів на те, які якості необхідно виховувати у майбутнього лідера. Так, Т. Бендас, яка проводить паралелі між тваринним світом і людською спільнотою, відзначає, що основними характеристиками вожака є:

- 1) бійцівські (розміри й вага тіла, агресивність, спритність, схильність до боротьби, фізична відвага, впевненість, напористість, досвідченість, швидка реакція на небезпеку, пильність, фізична сила і витривалість, велика рухлива активність);
- 2) сексуальні (справляється з декількома самками щоденно, сексуальна привабливість і продуктивний успіх);
- 3) властивості, що забезпечують вожаку успіх у взаємовідносинах з іншими членами спільноти (вожак – старожил, вміє переманювати на свій бік інших особин, він ініціатор усіх групових дій) [1, с. 29].

У період родоплемінного ладу та військової демократії особистість, яка стала лідером, повинна була володіти фізичною силою, в добу Античності – знаннями і досвідом, у Середньовіччі важливою була аристократична приналежність. У Новий та Новітній час найтипівішими явищем був вождизм (Наполеон, В. Ленін, А. Гітлер, Ф. Кастро й ін.) чи легальне лідерство (С. Петлюра, Ш. де Голь, М. Тетчер, Г. Коль, М. Горбачов).

До початку ХХ ст. різні вчені виділили загалом 51 якість, що найчастіше сформовані у лідера. Основними з них є 8: 1) патологія психіки; 2) розум (видатний чи обмежений);

3) привабливість; 4) рішучість; 5) сміливість; 6) самотність; 7) красномовність і вміння переконувати; 8) переслідування особистої вигоди [1, с. 56].

На початку ХХ ст. американський соціолог Е. Богардус назвав кілька десятків якостей, якими повинен володіти лідер: почуття гумору, такт, вміння передбачати, здатність привертати до себе увагу, вміння подібатися людям, готовність брати на себе відповідальність і т. д. Він вважав, що лідером стає людина, в якій виховані насамперед такі якості, як розум, енергія, характер.

Його співвітчизник Р. Стогділл у 1948 р., узагальнивши дані багатьох досліджень, назвав вже 124 риси лідера. Він намагався довести, що той, хто веде та очолює, повинен володіти більшим інтелектом, ніж люди, які йдуть за ним.

Дослідники «теорії рис» виокремлюють такі блоки якостей лідера:

- індивідуальні якості (вік, зріст, вага, тілобудова, фізична сила, здоров'я, красива зовнішність, домінантність, владність, бажання нав'язувати свою волю);
- інтелектуальні властивості (розсудливість, ерудиція, інтуїція, проникливість, адаптивність); інтелект у лідера, на відміну від послідовників, повинен бути вищий, але незначно;
- мовні характеристики (здатність бути цікавим співрозмовником, яскравість та оригінальність мовної експресії, володіння приємним голосом);
- комунікативні якості (дипломатичність, ввічливість, товарищескість, такт);
- енергетичний потенціал (оптимізм, почуття гумору, емоційний самоконтроль, сила духу, стійкість перед труднощами, наполегливість у їх подоланні, сила переконань і вміння відстоювати свою думку, впевненість у собі, активність, схильність до ризику), що характеризує емоційно-вольову сферу, розвиток сили «Я»;
- мотиваційні характеристики лідерства, які спонукають людину до першості (прагнення популярності, честолюбство, переважати інших, виділятися серед них) [1, с. 63–65].

Інколи дослідники зазначають, що важливе значення для лідера мають фізичні якості, до яких відносять ріст людини, її вагу, тілобудову, зовнішній вигляд, енергійність рухів і стан здоров'я. Проте такі думки спростовуються аналізом фізичних даних окремих лідерів, наприклад: відомі політичні лідери Наполеон і В. Ленін були низького росту, Й. Сталін і Ф. Рузвельт мали фізичні вади.

Б. Паригін вказує, що у майбутнього лідера необхідно виховувати такі особистісні якості, як ініціативність, активність, досвід, навички організаційної діяльності, зацікавленість у досягненні групових цілей, інформованість стосовно справ групи, комунікабельність, особиста привабливість, високий рівень престижу та авторитету в групі [2, с. 171].

Важливими характерологічними якостями особистості справжнього лідера, на думку Є. Жарікова та Є. Крушельницького, мають бути такі:

- вольовий, здатний долати перешкоди на шляху досягнення мети;
- наполегливий, уміє розумно ризикувати;
- терпеливий, готовий довго і добре виконувати одноманітну, нецікаву роботу;
- ініціативний і хоче працювати без дріб'язкової опіки;
- незалежний;
- психічно стійкий і не піддається на нереальні пропозиції;
- добре пристосовується до нових умов і вимог;
- самокритичний, об'єктивно оцінює не лише свої успіхи, а й невдачі;
- вимогливий до себе та інших, уміє прийняти звіт за доручену роботу;
- критичний, здатний бачити у привабливих пропозиціях слабкі сторони;
- надійний, дотримує слова, поступливий;
- витривалий, може працювати навіть в умовах значних навантажень;
- здатний сприймати нове, здатний вирішувати нетрадиційні завдання оригінальними методами;
- стійкий до стресу, не втрачає самовладання і працездатності в екстремальних ситуаціях;
- оптимістичний, ставиться до труднощів як до неминучих і таких, що можна подолати;
- рішучий, здатний самостійно і своєчасно приймати рішення, у критичних ситуаціях брати на себе відповідальність;

– спроможний змінювати стиль поведінки залежно від умов, може як вимагати, так і підбадьорити [3, с. 115].

Узагальнивши дослідження науковців, Є. Рогов вважає, що лідер має володіти наступними якостями: інтелігентність, активність, соціальна участь, вміння орієнтуватися в умовах, які змінюються, проникливість, розсудливість, врівноваженість, зрілість, сила «Я», високий поріг тривожності, інтуїція, сприйнятливність, емпатія, багата уява, здатність уникати рефлексії, бажання допомогти людям, терпимість до фрустрації та невизначеності [4, с. 112].

О. Лукьянов пропонує 21 якість, яка дозволить стати справжнім лідером людині: бути лідером у своєму житті; перспективне бачення; відкритість; мужність; рішучість; енергійність; позитивний погляд на справи; уміння слухати інших; уважність і критична спрямованість; впевненість і спокій; гнучкість і чутливість; орієнтованість на результат; уміння визнавати свої помилки; здатність постійно вчитися; об'єктивна самооцінка; пристрасть до роботи; вміння «запалювати» людей; харизматичність; сконцентрованість; компетентність; щедрість [5].

О. Віханський та А. Наумов визначили 3 групи якостей лідера:

1) інтелектуальні (розум і логіка, розсудливість, проникливість оригінальність, знання справи, мовний розвиток, жага знань);

2) психологічні (ініціативність, гнучкість, пильність, творчість, чесність, особистісна цілісність, сміливість, самовпевненість, врівноваженість, потреба у досягненнях, незалежність, самостійність, амбіційність, владність, впертість і наполегливість, енергійність, працездатність, агресивність, прагнення до першості, обов'язковність);

3) емоційні риси характеру, особистісно-ділові (вміння заручатися підтримкою, вміння кооперуватись, вміння завойовувати популярність, такт і дипломатичність, вміння брати на себе ризик і відповідальність, вміння організовувати, вміння переконувати, вміння змінювати себе, вміння бути надійним, вміння жартувати і розуміти гумор, вміння розбиратись у людях) [6, с. 79].

Американський дослідник Дж. Максвелл також називає 21 обов'язкову якість лідера: характер твердий, як скеля; харизма; відданість справі; уміння спілкуватися; компетентність; мужність; проникливість; зосередженість; щедрість; ініціативність; уміння слухати; пристрасть; позитивна установка; вміння вирішувати проблеми; вміння будувати взаємовідносини; відповідальність; впевненість; самодисципліна; готовність служити іншим; здатність до навчання; перспективне бачення [7, с. 54].

Французький дослідник лідерства у сфері менеджменту М. Кетс де Вріс виокремлює наступні навички ефективного керівника: особисті (мотивація, впевненість у собі, енергія і особиста ефективність); соціальні (вплив, політична обізнаність, співчуття); пізнавальні (концептуальне мислення і масштабне бачення). До особистих рис ефективно лідера він відносить: динамізм, комунікабельність, сприйнятливність, готовність погоджуватись, надійність, аналітичний інтелект, емоційний потенціал [8, с. 182–184].

Цікавими є погляди італійського підприємця А. Менегетті, котрий відзначає, що лідер повинен володіти високим рівнем культурної освіти, яка включає загальну культуру, професійну культуру, досвід дипломатичних відносин [9, с. 20–21]. Автор називає 7 головних якостей лідера-бізнесмена: лідер виявляє прагнення до першості і досягає її всупереч усім канонам, реалізуючи свій природний потенціал; розвиток лідера повинен узгоджуватись з його задатками; амбіційність; лідер має любити справу, якою займається, бути прагматичним; професіонал високого класу; трансцендентність (відмежованість, перебування над проблемою, здатність оцінювати події та явища, не занурюючись у них, безпристрасний підхід); повинен володіти інтуїцією [9, с. 77–81].

Дж. Канджемі і К. Ковальські проаналізували характеристики керівників провідних американських компаній і визначили 4 блоки характеристик лідера:

- розвинуті особливості мислення (здатність до екстраполяції, здатність до розробки декількох проблем одночасно, стійкість в ситуації невизначеності, розуміння або інтуїція);
- виховані вміння справлятися з агресією (здатність брати управління на себе, наполегливість, здатність до співпраці, ініціативність, енергійність);

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА

- здатність управляти емоціями (здатність робити ставку на інших, сенситивність, ідентифікація себе із справою, співчуття, зацікавленість в розвитку організації, а не у власній кар'єрі, незалежність або принциповість);
- сформований особистісний ідеал (гнучкість, стресостійкість, наявність мети, почуття гумору, цілісність ідеалу) [10, с. 114].

Таблиця 1

Структура якостей лідера

<i>№</i>	<i>Підструктура</i>	<i>Якості</i>
1.	Біологічна	Ріст, вага, тілобудова, фізична сила, здоров'я, красива зовнішність, енергійність і краса рухів, володіння приємним голосом, привабливість, витривалість, патологія психіки.
2.	Індивідуальні психологічні особливості	Концептуальне та логічне мислення, розвинена увага, багата уява, харизматичність, психічна стійкість, об'єктивна самооцінка, особистісна цілісність, високий поріг тривожності, самобутність, творчість, терплячість, спокій, пильність, гнучкість, чутливість, сприйнятливність, емпатія, здатність уникати рефлексії, енергія, шарм, агресивність, твердий характер, пристрасть, нарцисизм, домінантність, владність, активність, прагматичність, оптимізм, трансцендентність, врівноваженість, поміркованість, стресостійкість, перспективне бачення, аналітичні здібності, інтелігентність, інтуїція, ентузіазм, проникливість, адаптивність, оригінальність.
3.	Соціального досвіду	Інтелектуальні якості: інтелект, знання справи, ерудованість, розсудливість критичність, самокритичність, жага знань, зацікавленість, здатність постійно вчитися, компетентність. Комунікативні якості: комунікабельність, красномовність, діловитість, дипломатичність, тактовність, товариськість, відкритість, здатність бути цікавим співрозмовником, яскравість і оригінальність мовної експресії, почуття гумору. Уміння: розбиратися у людях, «запалювати» людей, концентруватися, слухати інших, відстояти свою думку, переконувати, змінювати себе, організовувати, завойовувати популярність, кооперуватися, заручатися підтримкою, робити довгострокові прогнози, врегульовувати конфліктні ситуації, йти на компроміс. Навички: організаторської роботи. Здатність: вирішувати нетрадиційні завдання.
4.	Спрямованості	Моральні якості, які проявляються у ставленні до: а) до праці: працелюбність, повага до праці, старанність, дисциплінованість, організованість; б) до себе: відповідальність, вимогливість, гідність, скромність, мужність, обов'язковість, духовність, позитивність; в) до інших людей: чесність, справедливість, ввічливість, вимогливість, надійність, турботливість, уважність до інших, щедрість, бажання допомогти людям; г) до природи і речей: патріотизм, дбайливість, охайність, ощадливість, бережливість, дбайливе ставлення до природи. Вольові якості: первинні або базальні: наполегливість, терплячість, завзятість, сміливість, рішучість, витримка, жорсткість, впертість, принциповість. Вторинні або системні: ініціативність, незалежність, самостійність, волелюбність, дисциплінованість, цілеспрямованість, ініціативність, організованість, сила «Я», сила переконань, стійкість перед труднощами, впевненість у собі, схильність до ризику, самодисципліна, самовдосконалення, самовладання, самоконтроль. Мотиваційні особливості: прагнення популярності, честолюбність, амбітність, потреба у досягненнях, нав'язування своєї волі, бажання перемагати, бажання виділитися серед інших.

Окремо Дж. Канджемі визначає наступні характеристики хорошого лідера: орієнтований на людей; любить працювати з людьми; ніколи спеціально нікого не ображає, навіть якщо людина заслуговує бути звільненою; завжди рівновіддалений від усіх і не зриває зло на інших; хвалить не тільки за хорошу роботу, а й за докладені зусилля; не сидить весь час за своїм столом; обходить підприємство (установу), обмінюється думками з людьми, підбадьорює їх;

цінує людей як головне надбання компанії, без якого вона не може існувати; заохочує творчість; цікавиться думкою працівників; умотивовує, а не примушує погрозуючи; частіше рекомендує, ніж вимагає; поводить себе так, що поряд з ним приємно перебувати; стійкий до запаморочення від успіхів або власної важливості; хороший вчитель, доступний і терплячий; добре розуміє себе, що дозволяє розуміти й інших; не втрачає внутрішню рівновагу і не проявляє свого обурення стосовно інших; застосовує здорові методи боротьби із стресом – ходьбу, біг, спорт, хобі тощо; розглядає різні точки зору перед прийняттям рішення; надає перевагу заохоченню, а не покаранню, допомагає людям рухатися вперед у досягненні цілей; не цурається покарань, коли це виправдано; за необхідності не соромиться використовувати владу; ввічливий; не допускає проблем в особистому житті, які б вплинули на бізнес; відданий духовним цінностям настільки, що не лише проголошує їх, а й культивує у житті; має хороші манери; завжди готовий допомогти підлеглому, ніколи не буває для цього занадто зайнятим [11, с. 162–163].

Американський консультант в сфері менеджменту У. Бенніс виокремив 4 групи лідерських якостей: управління увагою; управління значеннями; управління довір'ям; управління собою [6, с. 78].

Проведений аналіз наукових джерел засвідчив, що в основу класифікації якостей, котрі необхідно формувати в студентів як майбутніх лідерів сільськогосподарського виробництва, доцільно покласти підструктури особистості за К. Платоновим. Їх узагальнена характеристика подана в табл. 1.

Проблема необхідності формування якостей лідерів відображена у педагогічній думці ще мислителями Античності, завдяки чому до сьогодні сформувались і розвиваються оригінальні психолого-педагогічні концепції та теорії лідерства (рис, особистісна, інтерпретаційна та ін.). Визначені якості лідера сільськогосподарського виробництва доцільно враховувати при підготовці нових галузевих стандартів вищої освіти на засадах компетентнісного підходу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бендас Т. В. Психология лидерства: учеб. пособие / Т. В. Бендас. – СПб.: Питер, 2009. – 448 с.
2. Парыгин Б. Д. Основы социально-психологической теории / Б. Д. Парыгин. – М.: Мысль, 1971. – 348 с.
3. Батаршев А. В. Психодиагностика способности к общению, или как определить организаторские и коммуникативные качества личности / А. В. Батаршев. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 176 с.
4. Рогов Е. И. Психология группы / Е. И. Рогов. – М.: ВЛАДОС, 2007. – 430 с.
5. Лукьянов О. Качества лидера. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://release-me.ru/leader/quality.php>
6. Шейнов В. П. Психология лидерства и власти / В. П. Шейнов. – М.: Ось-89, 2008. – 608 с.
7. Максвелл Дж. 21 обязательное качество лидера / Джон Максвелл. – Минск: Попурри, 2006. – 176 с.
8. Кетс де Врис М. Мистика лидерства: развитие эмоционального интеллекта; пер. с англ. – 3-е изд., испр. и доп. / Манферд Кетс де Врис. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 276 с.
9. Менегетти А. Психология лидера; пер. с итал. – Изд. 4-е, доп. / Антонио Менегетти. – М.: ННБФ «Онтопсихология», 2004. – 256 с.
10. Канджеми Дж. П. Что представляет собой успешно действующий руководитель? / Дж. П. Канджеми, К. Дж. Ковальски // Психология современного лидерства: американские исследования. – М.: Когито-Центр, 2007. – С. 113–119.
11. Канджеми Дж. П. Эффективное лидерство как средство достижения большей производительности и увеличения доходов / Дж. П. Канджеми // Психология современного лидерства: американские исследования. – М.: Когито-Центр, 2007. – С. 162–165.

УДК 378.004

О. М. ТОКАРЧУК

МАТЕМАТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ЕКОНОМІСТА

Проаналізовано роль професійної математичної компетентності в системі підготовки висококваліфікованих працівників економічної сфери. Висвітлено основні аспекти стосовно поняття «професійна математична компетентність економіста»: з'ясовано його суть, виявлено структуру